

Materiały

LISTY HENRYKA SIENKIEWICZA Z LAT 1908 - 1909 DO KAZIMIERZA WOŹNICKIEGO

(ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu)*

Spuścizna epistolograficzna Henryka Sienkiewicza jest imponująca; według pobieżnych obliczeń prof. Juliana Krzyżanowskiego, sięga od dziesięciu do piętnastu tysięcy listów. Niestety, wiele z nich rozproszyło się po świecie, zaginęło i uległo zniszczeniu podczas dwóch wojen światowych. Do dziś zachowało się niewiele ponad trzy tysiące, toteż ciągle poszukuje się dalszych. Przypomnę choćby apel ogłoszony przez J. Krzyżanowskiego w 1974 r. w prasie polskiej i zagranicznej z prośbą o informacje o listach H. Sienkiewicza, który nie pozostał bez echa¹. Korespondencja ta informuje o życiu prywatnym, pracy literackiej, działalności społecznej i politycznej pisarza. Sięgają do niej poloniści i historycy. Nie znane dotąd i publikowane tutaj po raz pierwszy listy (dwanaście) i trzy depesze Sienkiewicza wzbudzą zainteresowanie jednych i drugich.

Odnalezienie tej korespondencji było dość przypadkowe. Wykorzystując zaledwie dwutygodniowy, prywatny pobyt w styczniu 1985 r. w Paryżu, poszukiwałam raz jeszcze w Bibliotece Polskiej archiwum Komitetu „Pro Polonia”. Była to paryska filia Komitetu Veveyskiego (1915 - 1919), który organizował pomoc poszkodowanym przez wojnę Polakom. Prezesem organizacji do śmierci (15 XI 1916 r.) był Sienkiewicz. Pracownik Biblioteki Polskiej w Paryżu p. Marek Prokop przekazał mi informację, że biblioteka takiego archiwum nie posiada. Zwrócił mi jednak uwagę na niedawno udostępnione materiały po Kazimierzu Woźnickim, w których, jak się okazało, znajdowały się materiały dotyczące działalności Sienkiewicza wraz z autografami listów².

* Materiał opracowano w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych Nr 116 „Polacy — Niemcy. Tradycje i dążenia”.

¹ Na temat losów tej korespondencji patrz: J. Krzyżanowski, *Listy Henryka Sienkiewicza*, w: Henryk Sienkiewicz, *Listy*, t. I, Część pierwsza (Marian Albiński — Cyprian Godebski). Wstęp i biogramy adresatów napisał Julian Krzyżanowski. Listy opracowała i opatrzyła przypisami Maria Bokszczanin, Warszawa 1977, ss. 5 - 20.

² Serdecznie dziękuję Panu Markowi Prokopowi za życzliwość i pomoc, jaką uzyskałam przepisując listy Sienkiewicza. Dziękuję także moim wypróbowanym Przyjaciółom — Christiane Guinot-Garbarczyk i Jean-Benoît Guinot za — jak zawsze — szczerą gościnność, dzięki której mój pobyt i poszukiwania naukowe w Paryżu były możliwe.

K. Woźnicki, od lat zasiedziały we Francji emigrant z Polski, był namiętnym kolekcjonerem poloników: książek, obrazów i sztychów. Uznawał linię polityczną endecji, w tym duchu opracowywał dla prasy francuskiej komunikaty o sprawach polskich, wydawał broszury, znając dobrze stosunki paryskie jednał wśród Francuzów przyjaciół i zwolenników Polski. Kiedy działająca we Lwowie galicyjska Rada Narodowa utworzyła 1 lipca 1907 r. w Paryżu Biuro Informacyjno-Prasowe, zwane powszechnie Polską Agencją Prasową (*Agence Polonaise de Presse*), jej kierownikiem został K. Woźnicki. Głównym zadaniem Agencji było informowanie prasy francuskiej o sprawach polskich, dementowanie błędnych lub nieprzychylnych Polsce wiadomości i opinii; wydawała także własne publikacje³.

Na archiwum K. Woźnickiego składa się 60 paczek (teczek), w których zawarte są setki alfabetycznie ułożonych dokumentów. Są one kopalnią wiedzy o działalności społecznej, politycznej francuskiej Polonii sprzed i podczas I wojny światowej. Archiwum czeka na swoich badaczy, plonem takich badań może być chociażby monografia Polskiej Agencji Prasowej i biografia K. Woźnickiego⁴.

W paczce nr 60 znajduje się wspomniana wyżej korespondencja Sienkiewicza (12 listów i dwie depesze), w paczce nr 53 jest jedna depesza. Cała korespondencja dotyczy ogłoszonej przez pisarza 14 grudnia 1907 r. odezwy-ankiety „Prusy i Polska”. Jest bardzo cennym, nowym i chyba jedynym źródłem ujawniającym kulisy, prace techniczne, rolę Sienkiewicza, Woźnickiego i Bronisława Kozakiewicza (współpracownika Agencji, tłumacza dzieł pisarza na język francuski) w tej wielkiej akcji protestacyjnej przeciwko wywłaszczeniu w zaborze pruskim.

Nie był to pierwszy protest Sienkiewicza przeciwko polityce pruskiej wobec Polaków. W 1901 r. pisarz wystąpił na łamach krakowskiego „Czasu” potępiając prześladowania dzieci polskich we Wrześni. W 1906 r. wystosował list protestacyjny do cesarza Wilhelma II krytykując ustawę wyjątkową z 1904 r., uzależniającą zabudowę działek nabywanych przez Polaków od pruskich władz administracyjnych.

Gdy 29 listopada 1907 r. odbyło się w sejmie pruskim pierwsze czytanie ustawy wywłaszczającej, Sienkiewicz postanowił zmobilizować przeciwko niej opinię publiczną świata. Przebywając na przełomie listopada i grudnia w Paryżu, w porozumieniu z Polską Agencją Prasową i przy

³ W. Śladkowski, *Opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918*. Ossolineum 1976, s. 46; tenże, *Emigracja polska we Francji 1871-1918*. Lublin 1980, s. 240; J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej. Paryż — Londyn*. Poznań 1970, s. 26.

⁴ Biblioteka Polska w Paryżu, Woźnicki, Korespondencja i papiery do roku 1919.

współpracy Woźnickiego i Kozakiewicza napisał odezwę. Przesłano ją pisarzom, politykom, uczonym, wydawcom, przedrukowała ją także prasa. Sienkiewicz prosił o „opinię w kwestii wniesionego przez rząd pruski projektu przymusowego wywłaszczenia z ziemi Polaków”⁵.

W końcu grudnia pisarz powrócił do kraju. Pozostał jednak w stałym kontakcie z Agencją, która dalej wykonywała wszelkie prace techniczne związane z ankietą. Przede wszystkim przyjmowała i publikowała bieżąco w prasie nadchodzące głosy. W kwietniu 1909 r. wydano w formie książki 256 odpowiedzi na apel Sienkiewicza.

Wszystkie listy adresował Sienkiewicz bezpośrednio do K. Woźnickiego i pisane były po polsku. Zachowało się także kilka kopert. Są one wszystkie w doskonałym stanie. Natomiast trzy telegramy wysłał pisarz w języku francuskim, dwa do Woźnickiego i Agencji, jeden do Kozakiewicza. Bibułkowe druki pocztowe naruszone zostały przez ząb czasu.

Dziękuję dr Marii Bokszczanin z Instytutu Badań Literackich PAN za wskazówki, jakie uzyskałam przygotowując tę korespondencję do druku.

DANUTA PŁYGAWKO

1

Kraków, 9 I 1908

Szanowny Panie,

Jensen ze Sztokholmu¹, prosi żeby poprawić jego francuszczyznę. Może p. Kozakiewicz² jako jego znajomy zechce się łaskawie tem zająć.

Czyżby nie dobrze było przesłać tym Anglikom i Niemcom, do których listy zostały wysłane, pojedyncze numery lub wycinki Echo de Paris³, z odpowiedziami francuskimi. Byłaby to dla nich wielka zachęta.

Postarałem się w Warszawie o zasilek na cele ankiety. Przysłano mi dotychczas (wczoraj) franków tysiąc, które odesłałem Radzie Narodowej⁴ z nadmieniem, że to na ankietę.

Łączę wyrazy poważania i dziękuję za listy
H. Sienkiewicz

⁵ J. Krzyżanowski, *Henryka Sienkiewicza żywot i sprawy*. Warszawa 1966, ss. 224 - 227; W. Śladkowski, *Opinia...*, s. 48; *Prusy i Polska, Międzynarodowa ankieta zorganizowana przez Henryka Sienkiewicza*. Paryż, Biuro Informacyjno-Prasowe Rady Narodowej, 45, ul. de Rennes, 1909, ss. 3 - 5, Archiwum Przekładów Zachodniej Agencji Prasowej. Zeszyt 18, Warszawa—Poznań 1960. O pruskiej polityce wobec Polaków patrz m.in.: A. Galos, *Hakata w pierwszych latach istnienia (1894 - 1900)* i W. Jakóbczyk, *Hakata w latach 1901 - 1914*, w: *Dzieje Hakaty*, pod red. J. Pajewskiego, Poznań 1966, ss. 13 - 288.

¹ Alfred Jensen (1859 - 1921), szwedzki tłumacz i badacz literatur słowiańskich, zasłużony propagator literatury polskiej. Tłumaczył m.in. Mickiewicza, Krasińskiego, Słowackiego, Konopnicką, Wyspiańskiego, a także Reymonta, Orzeszkową i Sienkiewicza. Jako rzeczoznawca Komitetu Nagrody Nobla, w 1905 r. wręczył Sienkiewiczowi w Krakowie zaproszenie do Sztokholmu. Za przekłady Jensen w 1906 r. otrzymał nagrodę ufundowaną przez Sienkiewicza.

² Bronisław Kozakiewicz (1856 - 1924), tłumacz literatury polskiej na język francuski i jej propagator we Francji. Przetłumaczył m.in. (wraz z J. L. Janaszem) *Quo vadis*, (wraz z A. Wodzińskim) *Trylogię, Krzyżaków*. Był pełnomocnikiem Sienkiewicza w kontaktach z wydawcami francuskimi. Zamieszczał w swoim przekładzie odpowiedzi pisarza na ataki prasy francuskiej oraz artykuły przeciwko antypolskiej polityce Prus.

³ „L'Echo de Paris”, wielonakładowy dziennik informacyjny, powiązany z kołami katolickimi.

⁴ Rada Narodowa, organizacja działająca we Lwowie pod protektoratem tajnej Ligi Narodowej.

2

Kraków, 13 I 1908

Szanowny Panie,

Odezwę moją przesłałem, a raczej wręczyłem tu Creizenachowi¹, który odpowiedź przesłał do agencji w języku niemieckim.

Creizenach (Wilhelm) jest profesorem literatury niemieckiej na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. O pracach jego mówiła niedawno *Revue des Deux Mondes*² — a w Niemczech cieszą się one wielkim uznaniem. Z tego powodu głos jego powiększy skutecznie liczbę odpowiedzi niemieckich.

Załączam wyrazy poważania i szacunku
H. Sienkiewicz

¹ Wilhelm Creizenach (1851 - 1919), germanista i anglista, historyk nowożytnego dramatu europejskiego, profesor języka i literatury niemieckiej na UJ (od 1883 do 1913 r.). Członek Akademii Umiejętności (od 1895). Był zawsze życzliwy dla Polski. Sam publicznie powiedział w 1908 r.: „Czuję się Waszym, czuję się wśród społeczeństwa polskiego szczęśliwym” (*PSB*, t. IV, ss. 99 - 101).

² „La Revue des Deux Mondes”, miesięcznik o charakterze zachowawczym, poważny i doskonale redagowany, prowadził stałą kronikę wydarzeń politycznych i spraw międzynarodowych.

3

Kraków, 27 I 1908

Szanowny Panie,

Dziękuję uprzejmie za przesłane mi listy i wiadomości. Jestem przekonany, że powodzenie ankiety w znacznej części przypisać należy usiłowaniu agencji i rozumnym użytym przez nią sposobom. Chodziłoby

tylko jeszcze o pomnożenie odpowiedzi angielskich. „Times” zacytował podobno najważniejsze opinie francuskie, więc należy się spodziewać, że wpłynie to dodatkowo na Anglików. Co do Bernarda Shaw¹, sądziłbym, że jego listu nie należy ogłaszać. Ostatecznie sens mojej odezwy był taki: „jeżeli pan potępia wywłaszczenie, to proszę to powiedzieć głośno”. Inaczej mówiąc, nie chodziło mi wcale o poglądy przeciwne, kto bowiem pochwała wywłaszczenie, może to sobie wypowiedzieć poza nami w jakimkolwiek dzienniku.

Czy Głębiński² nadesłał Panom listę i adresy wybitnych osób w Austrii i Węgrzech? Prosiłem go o to w przejeździe przez Wiedeń i powinien był to uczynić.

Z propozycji „Standarda” skorzystam prawdopodobnie dość prędko, albowiem jest to ważna placówka i można będzie poruszyć przez nią opinię angielską bardzo skutecznie³.

Ciekawym też, czy między odpowiedziami francuskimi nie znajdzie się odpowiedź Gastona Boissier⁴. Pisma jego cieszą się znaczną powagą w Niemczech, więc dobrze by było, gdyby nie brakło i jego poglądu na tę sprawę.

Nie przypuszczam zresztą, by ankieta powstrzymywała zakończenie wywłaszczenia w sejmie pruskim, przypuszczam jednak, że może wzbudzić niesmak i zniechęcić Niemców do dalszego ciągu. W każdym razie robi się z tego sprawa europejska, co nie jest bez znaczenia.

Najmocniej na Niemców podziałają opinie, w których potępia się prawo, a mówi się z uznaniem o narodzie. Takie trzeba przede wszystkim wybrać dla deputowanych.

Spodziewam się, że wkrótce zaczną napływać amerykańskie.

Z włoskich dzienników trzeba wybrać dwa: jeden w Mediolanie, a jeden w Rzymie.

Dziękuję raz jeszcze za pomyślne wiadomości i załączam wyrazy poważania i szacunku.

H. Sienkiewicz

P.S.

O ile wiem, „Zeit” nie zajmuje wcale stanowiska życzliwego Polakom, czego dowodem ogłoszenie listu Bionsona. Stanowczo nam oddany jest „Neues Wiener Journal”. Dla pewności zapytajcie się Panowie prezesa Głębińskiego.

Koperta zaadresowana: Paris, Monsieur C. Woźnicki
Agence Polonaise de Presse
45, Rue de Rennes

¹ Bernard Shaw (1856 - 1950), angielski dramaturg, krytyk i publicysta, laureat Nagrody Nobla (1925). Odpowiedzi jego nie opublikowano w zbiorze *Prusse et Pologne. Enquête internationale organisée par Henryk Sienkiewicz*. Paris 1909.

² Stanisław Głębiński (1862 - 1943), ekonomista, od 1892 r. profesor Uniwersytetu Lwowskiego, jeden z przywódców Narodowej Demokracji. W latach 1902 - 1918 poseł do Rady Państwa, a 1904 - 1914 poseł do galicyjskiego sejmiku krajowego.

³ „Standard”, dziennik londyński, w którym 22 I 1908 r. H. Sienkiewicz opublikował artykuł pt. *Polacy w Prusach*, przedrukowany w języku angielskim w książce *Prusse et Pologne...*, op. cit., ss. 12 - 16 i w tłumaczeniu polskim w: *Prusy*

i Polska. Międzynarodowa ankieta zorganizowana przez Henryka Sienkiewicza. Warszawa—Poznań, 1960, ss. 7-11.

⁴ Gaston Boissier (1823-1908), wybitny znawca antyku, profesor, dożywotni sekretarz Akademii Francuskiej.

4

Warszawa, 13 II 1908

Szanowny Panie,

Nadesłał na moje ręce odpowiedź na ankietę Stanisław Skarżyński¹ „Economiste français”. Ponieważ ogłosił on kilka rozpraw ekonomicznych po francusku, a niedawno napisał artykuł o wyłączeniu do „Timesa” i ponieważ widocznie bardzo mu chodzi o to, by nazwisko jego figurowało między odpowiedziami, może Panowie zechcą opinię jego w kolei innych zamieścić.

Prof. Pogodina² nie znam osobiście, postaram się jednak, aby go doszła wiadomość jak niegrzecznie postąpiono z jego listem.

Łączę wyrazy wysokiego poważania
H. Sienkiewicz

Koperta zaadresowana: Paris, Agence Polonaise de Presse
M. C. Woźnicki
45, Rue de Rennes

¹ Stanisław Skarżyński, ekonomista, aktywny publicysta i działacz polityczny. Z jego inicjatywy Emil Olivier — były prezes Rady Ministrów z czasów II Cesarstwa — napisał list otwarty do Mikołaja II, opublikowany na łamach „Le Figaro”, protestując przeciwko włączeniu w r. 1909 guberni chełmskiej w granice imperium rosyjskiego.

² Aleksander Z. Pogodin (1872-1947), rosyjski historyk i filolog-slawista. W latach 1902-1908 profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Był jednym z działaczy ruchu neoslawistycznego w Rosji. Protestując przeciwko wyłączeniu, traktował je jako akt skierowany przeciwko całej Słowiańszczyźnie. Napisał m.in. dwutomową pracę o Adamie Mickiewiczu.

5

25 II 1908 [Kraków]

Szanowny Panie,

Piszę z Krakowa, gdzie przyjechałem z polowania na jeden dzień i dziś wracam do Warszawy.

Za ostatnim tu pobytem prosiłem prof. Morawskiego¹, aby postarał się o poparcie finansowe ankiety. Otóż mówił mi przed chwilą, że Witold Czartoryski² zaofiarował 3 000 f.fr., które powinny już być dojrzej do rąk

Panów. Prócz tego jest tu zebranych około 200 i coś koron — również na ankietę. Poradziłem, by je odesłano na jaki cel mają być użyte.

Czy nie ma dotychczas między odpowiedziami głosu Fogazzaro³? Jest to wielki przyjaciel Polaków, znany i sławny powieściopisarz, bardzo czytany w Niemczech. Jeśli nie dostał listu, to trzeba by mu przesłać, również jak Annunziowi⁴, a z francuskich pisarzy Bourgetowi⁵.

Jak jest z odpowiedziami angielskimi i czy artykuł „Standarda” powiększył ich liczbę? Redakcja „Oesterreichische Rundschau”⁶ donosi mi, iż numer z moim artykułem o wywłaszczeniu został przesłany wszystkim członkom Izby Panów⁷ w Berlinie. „Oester[reichische Rundschau]” jest to pismo niemal dworskie, więc w pewnych sferach, takich właśnie do jakich należą członkowie pruskiej Izby Panów, bardzo się z nim liczą.

Sprawa w Izbie Panów rozstrzyga się jutro (26 lutego)⁸, wielu naszych rodaków w Poznańskim nie traci otuchy, choć ostatecznie nic nie wiadomo, na czym się skończy.

Adres mój: W-wa, Hoża 22, jak zawsze.

Łączę wyrazy wysokiego poważania i serdeczne
pozdrowienia dla p. Kozakiewicza
H. Sienkiewicz

Koperta zaadresowana: Paris, Monsieur Casimir Woźnicki
Agence Polonaise de Presse
45, Rue de Rennes

¹ Kazimierz Morawski (1852-1925), znakomity znawca literatury rzymskiej i polskiego renesansu, profesor UJ, członek i prezes Akademii Umiejętności. Autor wielu wybitnych prac, wysoko ceniony przez Sienkiewicza, którego wiązała z Morawskim przyjaźń.

² Witold Czartoryski (1864-1945), polityk konserwatywny, od 1908 r. poseł do sejmu galicyjskiego, członek Izby Panów Rady Państwa.

³ Antonio Fogazzaro (1842-1911), włoski powieściopisarz i poeta. Pisał wiersze, opowiadania i dramaty, największe sukcesy osiągnął w zakresie powieści, których akcje rozgrywały się w środowisku arystokratycznym. Najpopularniejsze to: *Malombra*, *Tajemnica poety*, *Święty*. Odpowiedział na ankietę Sienkiewicza.

⁴ Gabriele d'Annunzio (1863-1938), włoski poeta, powieściopisarz i dramaturg. Rozsławił swoje imię jako piewca idei mocarstwowości włoskiej. Nie odpowiedział na ankietę.

⁵ Paul Bourget (1852-1935), pisarz francuski. Jego powieści były wyrazem opozycji przeciwko naturalizmowi. Najwybitniejsze powieści to: *Zbrodnia miłości*, *Uczeń*, *Etap*, w których stosuje subtelny analizę psychologiczną.

⁶ Pismo to 1 lutego 1908 r. zamieściło artykuł Sienkiewicza *Prusy i Europa*. Opublikowany został także w: *Prusse et Pologne...*, op. cit., ss. 17-23 w języku niemieckim, a tłumaczenie polskie w: H. Sienkiewicz, *Dzieła*, t. LIII, uzupełnienie I, ss. 146 i 149-157.

⁷ Parlament (*Landtag*) pruski składał się z dwóch izb: Pierwszej i Drugiej Izby. Od ustawy z 30 maja 1855 r. Pierwsza Izba nosiła nazwę Izby Panów, w skład jej wchodził: a) osoby powoływane przez króla, b) członkowie dziedziczni, c) członkowie dożywotni. Izbę Drugą wybierano w głosowaniu powszechnym.

⁸ Dnia 26 lutego 1908 r. w Izbie Panów rozpoczęły się, w atmosferze ostrej polemiki, obrady nad wprowadzeniem ustawy w życie. Została ona przyjęta 27 lutego stosunkowo niewielką liczbą głosów (143:111).

[Warszawa, 3 kwietnia 1908 r.]

Szanowny Panie

Otrzymałem propozycję, abym do uczonych słowiańskich zredagował nowy list w sprawie wywłaszczenia, ponieważ pierwszy, francuski nie jest już odpowiedni, ze względu na to, że wywłaszczenie stało się prawem¹. Ten nowy list musiałbym przesłać do Lwowa, tam przygotowano by odpowiednią ilość egzemplarzy, odesłano do mnie do podpisu, ja następnie przesłałbym znowu do Lwowa, a Lwów do uczonych. Otóż wydaje mi się, że jest to droga niesłychanie długa i niepraktyczna. Stokroć będzie prędeziej i prościej jeśli biuro paryskie roześle dawny list z moim polskim dopisem do Agencji, to jest od Was, który to dopisek mógłby brzmieć jak następuje: „List niniejszy nie został przesłany wcześniej Czcigodnemu Panu z powodu braku adresu. Jakkolwiek projekt wywłaszczenia stał się już w Prusach prawem, uczeni europejscy przesyłają jednak w dalszym ciągu swoje opinie, sądząc słusznie, że taka obelga wyrażona cywilizacji zasługuje na powszechny wyrok potępienia. Z tych względów załączając list Henryka Sienkiewicza prosimy najuprzejmiej Czcigodnego Pana o wypowiedź swego cennego zdania w tej sprawie”. Dopisek taki mógłby być odbity na maszynie do pisania i dołączony do listu na osobnej kartce. Uczonych słowiańskich nie ma tak wielu, więc rzecz mogłaby być zrobiona bardzo prędko i bez wszelkich zachodów. Na wszelki wypadek piszę do Lwowa, by Panom przysłano adresy.

Załączam też list jednego z uczonych czeskich, który przyszedł w tej sprawie do Warszawy.

Zostaję z wysokim poważaniem
H. Sienkiewicz

Warszawa, 3 kwietnia 1908

Hoża 22

Koperta zaadresowana: Paris, 45 Rue de Rennes
Agence de Presse
Monsieur Casimir Woźnicki

¹ Po przyjęciu projektu ustawy przez Izbę Panów, wróciła ona pod obrady do Izby Deputowanych, gdzie 3 marca 1908 r. zaaprobowana została przez większość posłów. Ostatecznie ustawa przewidywała wywłaszczenie wielkiej własności za ekwiwalentem pieniężnym. Majątki do wywłaszczenia typować miała Komisja Kolonizacyjna przy współudziale dwóch reprezentantów Izby Rolniczej.

[Warszawa, 3 kwietnia 1908]

Szanowny Panie,

W kilka minut po wysłaniu listu do Pana, przyniesiono mi Pański z dnia 1 kwietnia. Tego, o którym Pan wspomina, wcale nie odebrałem,

a zatem domyślałem się tylko ogólnie, że chodzi o jakiś obszerniejszy artykuł o wywłaszczeniu, a może o § 7. Napisałem już kilka takich artykułów, jestem niezdrów, bardzo zajęty i nowego pisać bym nie mógł. Przypuszczam, że spomiędzy moich znajomych chętnie napisałby go Kościelski¹, co miałoby tę dobrą stronę, że nazwisko jego jest znane, nie jako literata wprawdzie, ale jako członka Izby Panów i ex-przyjaciela Wilhelma². Drugi, który by się może tego podjął, jest Głabiński, prezes Koła Polskiego w Wiedniu³. Stanowisko jego jest wybitniejsze, ale osobistość daleko mniej w prasie zagranicznej znana, więc zdaje mi się, że Kościelski byłby odpowiedniejszy. Jeśli Panowie chcecie bym do niego napisał, to proszę mnie zawiadomić depeszą Hoża 22, a uczynię to niezwłocznie.

*Łączę wyrazy wysokiego poważania
H. Sienkiewicz

Warszawa, 3 kwietnia 1908, ul. Hoża 22

Koperta zaadresowana: Paris, 45 Rue de Rennes
Agence Pol[onaise] de Presse
Monsieur Casimir Woźnicki

¹ Józef Kościelski (1845 - 1911), ziemianin, polityk, poeta i dramaturg. Jego działalność polityczna charakteryzowała się ugodową postawą wobec Prus, zwłaszcza w czasach L. Capriviego (1890 - 1894). Od 1895 r. mieszkał w Miłosławiu, który kupił od J. Mielżyńskiego. We wrześniu 1899 r. odsłonił w parku pomnik J. Słowackiego, na uroczystości był obecny H. Sienkiewicz. Kościelski należał do inicjatorów komitetu niesienia pomocy ofiarom strajku we Wrześni. W 1908 r. chciał wystąpić w Izbie Panów przeciwko projektowi ustawy wywłaszczeniowej, ale wstrzymali go inni Polacy nie chcąc drażnić niezdecydowanych arystokratów niemieckich.

² Wilhelm II (1859 - 1941), król Prus w l. 1861 - 1888 i cesarz niemiecki w l. 1888 - 1918.

³ Koło Polskie, polska grupa poselska w parlamencie austriackim od 1867 do 1918 r.

[Warszawa, 16 kwietnia 1908]

Szanowny Panie

Przesyłam dwie amerykańskie odpowiedzi na ankietę, które przysły na moje ręce. Jeden z odpowiadających p. Scott jest czymś w rodzaju ministra oświaty w państwie Kalifornia i członkiem, bodaj w niej najpopularniejszym, a drugi Lummis¹ jest znanym pisarzem, a oprócz tego stoi na czele publicznej biblioteki. Rad jestem, że ich odpowiedź powiększy liczbę głosów anglosaskich.

Mam wiadomości od Kościelskiego, że wiadomy artykuł przygotuje — pisze mi, że doniósł o tym i Panom.

Kiedy mniej więcej ankieta będzie gotowa w książce? — i czy jeszcze nadchodziły odpowiedzi. Słowianie nadesłał zapewne ich dużo, co powiększy książkę i konto.

Jakiego systemu trzymają się Panowie w układzie? Może najlepszy byłby alfabetyczny odnośnie do krajów, lub nazwisk.

Proszę o parę słów odpowiedzi, pod adresem Wolska 16, Kraków u prof. Janczewskiego², albowiem zaraz po świętach wyjeżdżam do Krakowa. Wszyscy jesteśmy pod wstrząsającym wrażeniem zamordowania Namiestnika we Lwowie³. Polityka układów z Ukraińcami zbankrutowała, albowiem partia ta nie ma żadnego programu i nie chce niczego prócz walki. Pytanie tylko jak się zachowa rząd austriacki w Wiedniu.

Zalączę życzenia wesołych świąt i proszę Szanownego Pana o oddanie p. Kozakiewiczowi pocztówki z pisankami

Z wysokim poważaniem
H. Sienkiewicz

Warszawa, Hoża 22, 16 IV [1908]
Kraków, Wolska 16 u prof. Janczewskiego

Koperta zaadresowana: Paris, 45 Rue de Rennes
Monsieur Casimir Woźnicki
Agence Polonaise de Presse

¹ Charles Fletcher Lummis (1859 - 1928), amerykański pisarz i edytor. Organizował wyprawy etnologiczne wśród Indian w Meksyku i Peru. Pozostawił prace na ten temat.

² Edward Janczewski (1846 - 1918), botanik, ogrodnik. Od 1875 r. profesor UJ, członek Akademii Umiejętności. Mąż siostry pierwszej żony Sienkiewicza, który był bardzo zaprzyjaźniony z rodziną Janczewskich. Zatrzymywał się u nich będąc w Krakowie.

³ Dnia 12 kwietnia 1908 r. zamordowany został namiestnik Galicji Andrzej hr. Potocki z ręki Mirosława Siczynskiego, członka Ukraińskiej Partii Socjalno-Demokratycznej. Morderstwo to było wynikiem szowinistycznej agitacji prowadzonej w trakcie kampanii wyborczej przez polskich i ukraińskich nacjonalistów.

Kraków, 26 VI 1908 r.

Szanowny Panie,

Przesyłam wstęp do książki¹. Zdaje mi się, że jest on najzupełniej wystarczający, gdyż rzecz mówi sama za siebie. Ogromnie byłoby pożądanym i ważnym, gdyby książka ukazała się jak najprędzej, a to z powodu zapowiadanych zjazdów słowiańskich i całego tego ruchu, który w ostatecznym wysiłku zwróci się przeciw Prusom. Stałaby się ona osią przegranych i nabrałaby znaczenia wielkiego politycznego wypadku².

Zwróćcie Panowie uwagę prasy francuskiej, iż groźne terazniejsze ustawy Wilhelma tłumaczy się także i tym, że ustawa o wywłaszczeniu zostawiła jednak i w Niemczech głęboką niechęć, Wilhelm więc chce zatrzeć to wrażenie podniecając szowinizm niemiecki. Liczy na to, że uwaga powszechna zwróci się w inną stronę. Jest to tedy tylko manewr, nie zaś istotna groźba wojenna.

Łączę wyrazy wysokiego poważania
H. Sienkiewicz

Koperta zaadresowana: Monsieur Casimir Woźnicki
Paris, Agence Polonaise de Presse,
45 Rue de Rennes

¹ Wstęp do książki publikowany jest w: H. Sienkiewicz, *Dzieła*, t. LIII, s. 158, Warszawa 1952. Pominięto tam jednak podziękowania pisarza dla osób, które wzięły udział w ankiecie i dlatego poniżej podajemy pełny tekst.

² W połowie lipca 1908 r. odbył się w Pradze zjazd słowiański z udziałem delegatów polskich z trzech zaborów. Zorganizowany został przez działaczy ruchu neoslavistycznego, którego głównym celem było budowanie porozumienia między narodami słowiańskimi, także pod hasłem przeciwstawienia się rosnącym wpływom niemieckim.

Wstęp

Rząd pruski będzie na próżno usiłował zlekceważyć zawarte w tej książce głosy, gdyż w istocie rzeczy są one dla niej dotkliwą, a co więcej, haniebną klęską. Opinia wyrażona przez ludzi zajmujących te wysokie intelektualne stanowiska, jest zarazem pierwszorzędnym dokumentem historycznym, stwierdzającym że wytworzyły się w Europie dwa przeciwnie obozy. W jednym z nich znalazły się najwyższe umysły, najgorętsze serca, najbardziej humanitarne idee i najzaciejsze dążenia do prawdy, dobra, sprawiedliwości i postępu — w drugim: Prusy ze swoim kanclerzem, swym znieprawionym sejmem i swoją ustawą o wywłaszczeniu. Jest to fakt, którego nic już nie zmieni. Ale również faktem jest, że rząd, który do takiego rozdziału dopuści, który postępował w ten sposób, że najprostsze zasady moralności musiały stanąć w rzędzie jego przeciwników, popełnił nie tylko zbrodnię, lecz i niezmierny błąd polityczny, przez który wyrządził szkodę ludzkości i krzywdę własnemu narodowi. Obecnie nie jest to już proces między rządową pruską ideą a kilku milionami Polaków, ale między tą ideą a obrażonym sumieniem całej ludzkości. Głosy najszlachetniejszych przedstawicieli wszystkich narodów wydały wyrok w pierwszej instancji — w dalszych zawyrokuje przyszłość...

Dołączam do tych słów najgorętsze podziękowania dla tych znakomych mężów, którzy zechcieli wziąć udział w ankiecie.

26 VII 1908
Rudawa pod Krakowem

Szanowny Panie,

Co słyhać z książką obejmującą ankietę? Spodziewałem się, że wyjdzie już przez kilka tygodni — i dobrze by było, gdyby była wyszła w czasie zjazdu słowiańskiego w Pradze.

Obecnie niepokoi mnie, czy nie stoi na zawadzie brak funduszków, gdyż inaczej nie umiem sobie wytłumaczyć opóźnienia. Jeśli istotnie ta jest przyczyna, to proszę o słów parę wiadomości, abym mógł przedsięwziąć jakieś kroki, które by mogły przyspieszyć to wydanie tak konieczne i niezbędne, że wprost ze wszystkich zadań, jakie sobie stawia Agencja i Rada Narodowa, najważniejsze. Prusy w obecnej chwili budzą więcej obaw w świecie i większą niechęć niż kiedykolwiek. Zatem po Rewlu¹ i po tych wszystkich krokach politycznych, które dążyły i dążą do osamotnienia Niemiec książka taka byłaby na rękę polityce angielskiej, rosyjskiej, a wreszcie i tym żywiołom w Austrii, które chcą ją odciągnąć od pruskiego sojuszu². Rada Narodowa powinna przecie zdawać sobie z tego sprawę.

Jeśli brak funduszków stoi istotnie na zawadzie to, gdybym to był wcześniej wiedział, byłbym się starał o takowe w dalszym ciągu. Wyliczyłem jednak, że 4 000 fr. starczy na wydanie 3 000 egzemplarzy książki — jeśli, jak się spodziewałem, poprzednie koszta ankiety pokryje Rada Narodowa.

Gdyby jednak istotnie brakło pieniędzy, proszę o prędką wiadomość, abym mógł z całą siłą natrzeć na Radę, by znalazła koniecznie i natychmiast jakieś fundusze. Powtarzam, że poczytuję wydanie tej książki za najdonioślejszy krok polityczny i w danym razie napiszę jak najbardziej naglający list do p. T. Cieńskiego³.

Co do przedmowy, którą Panom napisałem, sędzę, że najlepiej byłoby ją umieścić nie jako przedmowę, ale jako zakończenie książki. Za wstęp może służyć moja pierwsza odezwa — i według zdania wielu osób innego wcale nie trzeba.

Łączę wyrazy wysokiego poważania
H. Sienkiewicz

P. Bron[isławowi] Kozakiewiczowi, jeśli jest w Paryżu, ukłony i pozdrowienia.

¹ Rewel — dziś Tallin; w dniach 9-10 czerwca (st. stylu) 1908 r. odbyło się tam spotkanie Mikołaja II z królem angielskim Edwardem VII, gdzie obaj monarchowie wymienili poglądy na temat wzrostu potęgi militarnej Niemiec, dając wyraz swemu poważnemu zaniepokojeniu.

² Mowa o polityczno-wojskowym układzie austriacko-niemieckim podpisanym w Wiedniu 7 października 1879 r.

³ Tadeusz Cieński (1856-1925), ziemianin podolski, polityk poglądami zbliżony do Narodowej Demokracji. Członek tajnej Ligi Narodowej, po wybuchu I wojny światowej był przewodniczącym Centralnego Komitetu Narodowego, powstałego we Lwowie, a następnie wschodniej sekcji Naczelnego Komitetu Narodowego.

11

[Rudawa pod Krakowem, 7 sierpnia 1908]

Szanowny Panie,

Dziękuję za spieszłą odpowiedź. Zgadzam się zupełnie na przedstawiony mi przez Szanownego Pana układ ankiety, byle książka wyszła jak najprędzej, gdyż nie tylko tego wymagają stosunki polityczne i neoslawizm, ale wedle wiadomości z Poznańskiego i rząd pruski ma pewne wątpliwości co do pożytku ustawy. Oczywiście książka może być pewnym ciężarem na wadze.

Rad jestem, że brak funduszków nie stanowi doraźnej przeszkody. Co do pomocy z kraju dla agencji i w ogóle dla Rady Narodowej, to po powrocie do Warszawy, będę się o taką pomoc starał usilnie i mam nadzieję, że potrafię uzyskać jakiś stały roczny zasiłek. Napiszę też do Kościelskiego, by poruszył Poznańskie. Spieszne ukazanie się książki będzie mi jednak i w tym wypadku pomocne, albowiem będę się mógł na nią powołać, jako na czyn dużej wagi i użyteczności politycznej.

Załączam dla Szanownego Pana i p. Bronisława Kozakiewicza najuprzejmiejsze pozdrowienia, wraz z wyrazami wysokiego poważania.

H. Sienkiewicz

Rudawa pod Krakowem, 7 sierpnia 1908 r.

Koperta zaadresowana: Paris

Monsieur Casimir Woznicki
45, Rue de Rennes
Agence Polonaise de Presse

12

[Warszawa], 1 II 1909

Szanowny Panie,

Sądzę, że listów Shaw'a i Gorkiego¹ nie należy drukować. Mogą je sobie osobno ogłosić, jeśli im się tak podoba. Moja odezwa miała wyrażniejszy ten sens: „Jeśli pan potępiasz wywłaszczenie, to proszę to oświadczyć publicznie”. Nie prosiłem ani o zdanie o panowaniu Mikołaja II, ani o wywody o korzyściach z nauki języka niemieckiego. Z tego powodu jestem zdania, że obie te odpowiedzi leżą poza kwestią².

Nie mając nigdy do czynienia z drukiem, ani z księgarstwem nie wiedziałem, że wydanie książki potrzebuje tak długiego czasu. Prawda, że pewna ilość odpowiedzi musiała być tłumaczona, sądziłem jednak, że to nie zabierze więcej jak tydzień. Jak najspieszniejszym wydanie byłoby konieczne i niezmiernie potrzebne z tego względu, że wkrótce odbędzie się pierwsze posiedzenie komisji wywłaszczającej, na którym sprawa może być przyspieszona lub odroczone ad calendas graecas³.

H. Sienkiewicz

P.S. Są optymiści, którzy twierdzą, że cesarz Wilhelm jest obecnie za zaniechaniem sprawy.

Koperta zaadresowana: Paris
Monsieur Casimir Woźnicki
45, Rue de Rennes

¹ Maksym Gorki (1868 - 1936), pisarz rosyjski, uprawiał wszystkie gatunki literackie, zajmował się także krytyką i pisał eseje literackie.

² Odpowiedzi Shawa i Gorkiego nie znalazły się w zbiorze *Prusy i Polska*.

³ W kwietniu 1909 r. Polska Agencja Prasowa w Paryżu wydała zbiór odpowiedzi na apel-ankietę H. Sienkiewicza pt. *Preusse et Pologne. Enquête internationale organisée par Henryk Sienkiewicz*, Paris 1909, ss. 282+nlb. 6.

Telegramy

1

Kraków, 11 jan[vier] 1908, Agence Polonaise de Presse
Paris, 45 Rue de Rennes ¹

Publiez aussitôt quelques opinions Anglaises et Allemandes les plus énergiques.

Sienkiewicz

[Opublikujcie natychmiast kilka opinii angielskich i niemieckich bardziej energicznie. Sienkiewicz]

¹ BPP, Woźnicki, Korespondencja i papiery do 1919 r., paczka nr 53.

2

Kraków, 16 jan[vier] 1908, Agence Polonaise de Presse, Paris, 45 Rue de
Rennes, Woznicki

A quand enquette — repondez Cracovie ulica Straszewskiego 27.

Sienkiewicz

[Na kiedy ankietą — odpowiedzcie Kraków ulica Straszewskiego 27.
Sienkiewicz]

3

Viareggio, 24 nov[embre] 1908, Kozakiewicz, Plac des Battignoles 2, Paris
Je suis absolument pour publication seulement française.

Sienkiewicz

[Jestem koniecznie za publikacją tylko po francusku]²

² BPP, Woźnicki, Korespondencja..., paczka nr 60.

© ZNACZENIU ZAMACHU BOMBOWEGO W TARNOWIE I INNYCH
PROWOKACJACH NAZISTOWSKICH Z SIERPNIA I WRZEŚNIA
1939 R. DLA POLITYKI OKUPACYJNEJ TRZECIEJ RZESZY WOBEC
POLSKI

I

W dniu 28 sierpnia 1939 r. o godz. 23.18 wybuchła na dworcu kolejowym w Tarnowie bomba zegarowa. Znaczna część budynku dworcowego zawaliła się, co najmniej 22 osoby straciły życie, przeszło 30 było rannych. Wielu przygniotły gruzy. Pełne dane o katastrofie dotarły do opinii publicznej dopiero w ostatnim dniu pokoju, 31 sierpnia 1939 r., wywołując głębokie oburzenie. Sytuacja międzynarodowa była niezwykle napięta, takich zamachów w Polsce jeszcze nie było, nastąpił on nie z zewnątrz, skąd napaści się spodziewano, ale w głębi kraju. Zamachowiec, obywatel polski narodowości niemieckiej, został szczęśliwym zbiegiem okoliczności zaraz ujęty. W dniu 1 września 1939 r. złożył on przed sędzią śledczym obszerne zeznanie, w którym przyznał się do winy i ujawnił swych mocodawców.

Temu zamachowi poświęcono do niedawna w polskim piśmiennictwie stosunkowo niewiele miejsca, w obydwóch państwach niemieckich był on w ogóle nieznany. Pierwszy obszerny opis jest zawarty w dziele Aleksandry Pietrzyk, *Region tarnowski w okresie okupacji hitlerowskiej*, wydany pod koniec 1984 r.¹ Nasza analiza wydarzeń pokrywa się w zasadzie z relacją autorki. Identyczna — z niewielkim wyjątkiem — jest podstawa źródłowa. Zwracamy jednak uwagę na pewne szczegóły, które autorka pozostawiła w cieniu, inne — przez nią rozwinięte — zostaną przez nas tylko wspomniane. Odmienny jest też kontekst pracy. Dla au-

¹ Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1984, o zamachu s. 68 i n. Autorka nie oparła się na oryginalnych aktach sędziego śledczego, lecz na materiałach Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Krakowie Ds. 11/67, których istotnym elementem są kserografy. Kilka artykułów zamieścił St. Dąbrowa-Kostka („Dziennik Polski” 1970, nr 203, 204, 205, „Życie Literackie” 1979, nr 35).

